

जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादी कविता

प्रा. अभिमन्यू गेना ओहळ

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, छ. शिवाजी रात्र महाविद्यालय, सोलापूर.

प्रास्ताविक:

स्वातंत्र्योत्तर काळात लोकशाही आणि शिक्षणाच्या प्रसारामुळे अनेक समाजघटक जागृत झाले आणि त्यांनी आपल्या प्रश्नांसाठी, न्याय-हक्कासाठी चळवळी सुरु केल्या. हया उपेक्षित घटकांनी चळवळीबरोबरच आपले प्रश्न साहित्यामधून मांडले. साहित्य केवळ मनोरंजनाचे साधन न राहता सामाजिक प्रश्नांचे व्यासपीठ बनले. यातूनच दलित, आदिवासी, ग्रामीण साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य या साहित्य प्रवाहांचा उदय झाला. या प्रवाहातून या घटकांनी आपल्या व्यथा-वेदना, प्रश्न, समस्या, दुःख यांना मांडले. या सर्वांतूनच स्त्रीवादी साहित्याचा एक सक्षम प्रवाह निर्माण झाला. साठोत्तरी कालखंडात तयार झालेल्या याप्रवाहाने नव्वदोत्तरी कालखंडात एक वेगळे वळण घेतले. यालाकारण होते जागतिकीकरण. जागतिकीकरणाने जगात सर्वत्र उलथापालथ झाली. आणि स्त्रीयांचे म्हणून जे मूळ प्रश्न होते त्यातही बदल झाले गेले. हेच बदल नव्वदोत्तरी कालखंडात स्त्रीयांच्या कवितेमध्येही अधोरेखित झाले आहेत. स्त्रीयांचे बदलते जीवन, त्यांच्या बदलत्या व्यथा, बदलती संस्कृती यांचा वेध जागतिकीकरणानंतरच्या स्त्रीवादी कवितेने घेतलेला आहे. या कवितांचा आढावा घेण्याअगोदर स्त्रीवादी चळवळींची पार्श्वभूमी समजून घेणे महत्त्वाचे ठरते.

स्त्रीवाद आणि स्त्रीवादी चळवळ:

स्त्रीवाद ही इ.स.1960 नंतर वेगाने पुढे आलेली विचारप्रणाली आहे. पुरुषसत्ताक समाजव्यवस्थेने स्त्रीला कधी देवता बनवून मनुष्यत्व नाकारले. तर कधी मदनाची पुतळी, शोभेचे बाहुली म्हणून पाहिले तर कधी तिला भोगवस्तू म्हणून पाहिले. कधी तिला दासी, कुलटा, व्यभिचारिणी, म्हणून हीन लेखले किंवा एक डोके नसलेली विचारहीन गृहिणी म्हणून मर्यादित स्थान दिले. पुरुषसत्ताक समाजव्यवस्थेने तिला कायम दुय्यम स्थान दिले. त्यामूळेच या पुरुषसत्ताक समाजव्यवस्थेत स्त्रियांना मिळालेल्या दुय्यम स्थानाचा प्रतिवाद करणे आणि सामाजिक, राजकीय, आर्थिक सत्तास्थानात पुरुषांच्या बरोबरीने स्थान प्राप्त करून घेणे हे स्त्रीवादी चळवळीचे स्वरूप आहे. पुरुषांच्या बरोबरीचे अर्थपूर्ण स्थान स्त्रीयांनाही मिळावे म्हणून जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात संघर्षशील राहणारी स्त्रीवाद ही एक विचारप्रणाली आहे.

स्त्रीवादाने स्त्री-पुरुष अशा भेदभावाला कठोर विरोध केला आहे. समान हक्क, समान संधी, समान दर्जा आणि स्वातंत्र्य हा स्त्रीवादाचा गाभा आहे. पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रीला जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात समान दर्जाने वागविले पाहिजे, सर्वच क्षेत्रात समान संधी मिळाली पाहिजे, केवळ स्त्री म्हणून डावलले जावू नये याचा पाठपुरावा करणाऱ्या विचारधारेला स्त्रीवादी विचारधारा म्हणतात. स्त्रीला तिच्या स्वत्वाची जाणीव होणे, परंपरेने नाकारलेले मानवपण जागृत होणे हीच स्त्रीवादी विचारधारा होय. स्त्रीवाद म्हणजे पुरुषांपासून स्वातंत्र्य असे नसून स्त्रीला तिच्या गुलामांची जाणीव होणे, आपल्या शोषणातून, अन्यायाविरुद्ध बंड करणे यालाच स्त्रीवाद म्हणतायेईल. स्त्रीयांच्या मानसिकतेतून, अपमानातून, शोषणातून, दुःखातून

स्त्रीवादाचा जन्म झाला. स्त्री-पुरुषांतील संस्कृतीजन्य भेद कमी करण्यासाठी स्त्रीवादी विचारपध्दती कार्य करते. केवळ स्त्री म्हणून उपेक्षित ठरणाऱ्या व्यक्तीला न्याय मिळवून देणे हे स्त्रीवादाचे उद्दिष्ट आहे. स्त्रीवादाने स्त्रीत्वाची संकल्पना, लिंग आणि लिंगभाव या परिभाषेतून मांडलेली आहे. एकंदरीत या स्त्रीवाद म्हणजे स्त्रीला माणसासारखे जगू द्या, तिच्याकडे सन्मानाने बघा, तिलाही मन आहे, संवेदना आहे, तीलाहि भावभावना आहेत, तीही मान-सन्मानास पात्र आहे, तिचेही हक्क-अधिकार आहेत, ते तिला मिळाले पाहिजेत, याचा पुनर्विचार आणि पुनर्रचना म्हणजेच स्त्रीवाद असे म्हणता येईल. स्त्रीवादी साहित्याने स्त्रीयांना आत्मविश्वास, आत्मभान, आत्मप्रतिती दिली. स्त्रीयांच्या प्रश्नांना, दुःखाला वाचा फोडली आहे.

स्त्रीवादी साहित्य संकल्पना:

स्त्रीवादी साहित्य हे सामाजिक चळवळीतून निर्माण झाले आहे. स्त्रीचे विशिष्ट अनुभव मांडते ते स्त्रीवादी साहित्य होय. स्त्री-पुरुषसमानता हे मूल्य म्हणून स्विकारण्याची भूमिका या चळवळीच्या, साहित्याच्या केंद्रस्थानी आहे. स्त्रीयांनी पुरुष लेखकांचे लेखन नाकारून आपले स्वतःचे अनुभव साहित्यातून मांडले आहेत. पाश्चिमात्य देशातील स्त्रीयांचा लढा आणि त्यांचे साहित्य यापासून प्रेरणा घेऊन स्त्रीयांनी आपल्या मुक्तीची चळवळ सुरू केली. स्त्रीवादी साहित्य स्त्रीस्वातंत्र्याचा पुरस्कार करून पुरुषसत्ताक व्यवस्था नाकारते. तीच्या हक्काची, अधिकारीची जाणीव करून देते. तिच्यावर लादलेल्या सर्व प्रकारच्या बंधनांना झुगारून स्त्रीवादी साहित्य हे स्त्रीनिष्ठ अनुभवामुळे वेगळे ठरते. स्त्रीवादी साहित्याविषयी आश्विनी धोंगडे आपल्या 'साठोत्तरी मराठी वाङ्मयातील प्रवाह' या अभ्यासग्रंथात लिहितात, "स्त्रीवादी साहित्याची भूमिका जशी प्रस्थापितांविरुद्धात बंड करण्याची आहे, त्याचप्रमाणे शोधकाची देखिल आहे. हा शोध स्वतःचा आहे आणि आपल्याला मिळालेल्या दुय्यमस्थानाची जाणीव झाल्यानंतरचा आहे. समाजाने स्त्रीकडून अपेक्षिलेल्या भूमिका पार पाडल्यावरही स्वतःला समाधान न मिळाल्याचा साक्षात्कार जेव्हा स्त्रीला होतो, त्यावेळी मी स्वतःला उणे करून इतर चार चौघांसाठी जगते आहे, हे तिला उमगते व मग 'मला काय हवे आहे?' याचा स्वतःच्या मनात शोध सुरू होतो, स्वतःसाठी वेळ, स्वतःचा छंद, आवडी-निवडी यांच्या गरजांमधूनच स्त्रीची व्यक्ती म्हणून भूक जागी होते. आसपासच्या जगातील मिथ्या नाती उमगून येतात व पतीच्या पायावर आयुष्याचे सर्वस्व झोकून देणे म्हणजे जीवनाचे सार्थ नव्हे हे उमगते. स्त्रीवादी साहित्यात अशा प्रकारच्या 'स्वयं'चा घेतलेला शोध स्त्रीला तिच्या माणूसपणाकडे नेणारा ठरतो." या विधानाचा एकंदरीत विचार करता स्त्रीवादी साहित्य म्हणजे स्त्रीयांनी स्त्रीयांविषयी निर्माण केलेले साहित्य असाचा करता येईल.

स्त्रीवादी साहित्याच्या प्रेरणांचा विचार करता पाश्चात्य राष्ट्रात उदयास आलेल्या स्त्रीमुक्तीची चळवळीतून स्त्रीवादी साहित्याचा जन्म झाला. 1960नंतर स्त्री हळूहळू संघटीत होऊ लागली. 1975 ते 1985 या आंतरराष्ट्रीय महिला दशकात स्त्रियांच्या हक्क आणि अधिकाराविषयी जागृती निर्माण करण्याचे प्रयत्न झाले. भारतात मात्र स्त्री-मुक्ती चळवळीची सुरुवात, पुरुष समाजसुधारकाकडून झाली. राजा राममोहन रॉय, लोकहितवादी, ताराबाई शिंदे, न्यायमूर्ती महादेव गोविंद रानडे, गोपाळ गणेश आगरकर, म.ज्योतिबा फुले, म.गांधी, महर्षी धोंडो केशव कर्वे या सान्या समाजसुधारकांनी स्त्री-मुक्तीचा विचार मांडला. यातून भारतात स्त्री-मुक्ती चळवळीलाप्रेरणा मिळाली. स्वातंत्र्योत्तर काळात विविध कायदे हे स्त्री-सुधारणासाठी निर्माण झाले. स्त्रीवादी विचारधारेतून, स्त्री-मुक्ती चळवळीतून स्त्रीवादी साहित्याने वैचारिकता प्राप्त केले. याबरोबरच भारतात स्त्री शिक्षणाचा प्रचार आणि प्रसार झाल्यामुळे स्त्रीयांना आत्मभान आले. स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्रियांच्या शिक्षणाचे प्रमाण खूप वाढले. यातून आपण आपले अनुभव साहित्यातून मांडले पाहिजेत असा विश्वास स्त्रियांतध्ये निर्माण झाला. शिक्षणाचा प्रसार ही स्त्रीवादी साहित्याची प्रेरणा ठरते.

जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादी कविता:

समाजात आज जागतिकीकरण, खाजगीकरण हे शब्द रुढ झाले आहेत. भारतात जागतिकीकरणाची सुरुवात इ.स.1990 नंतर सुरू झाली. जागतिकीकरणाचा जागतिक स्तरावर दळणवळण, व्यापारासाठी मुक्तपणे मोकळीक असा अर्थ काढता येईल. उत्पादन, उपभोग, वस्तुंचा व्यापार, आंतरराष्ट्रीय राजकीय अर्थनीतीचा पाया असलेली मालमत्ता यांच्या बदलत्या स्वरूपामधून उदय पावलेल्या आर्थिक, राजकिय, तंत्रज्ञानात्मक, राजकीय आणि सांस्कृतिक संरचनांचा संच म्हणजे 'जागतिकीकरण' होय अशी जागतिकीकरणाची व्याख्या केली जाते. 90च्या दशकात भारत आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आर्थिक संकटात सापडला होता. जागतिक स्तरावर भारताची आर्थिक पत खालावली होती. जागतिक बँक कर्ज देण्यासही नकार देत

होती. त्यामुळे यातून बाहेर पडण्यासाठी तात्कालिन पंतप्रधान पी.व्ही.नरसिंहराव व अर्थमंत्री मनमोहन सिंह यांनी विचारांती जागतिकीकरणाचा स्विकार करण्याचा निर्णय घेतला. भारतावर विपरीत परिणाम होतील अशी विरोधकांची टीका अद्वैतरून त्यांनी हे उचललेले क्रांतीदर्शी पाऊल भारताला जागतिक स्तरावर खुली झाली, तसेच भारतासाठीही जागतिक बाजारपेठ खुली झाली. भारताच्या अंतर्गतही यामुळे औद्योगिक, तंत्रज्ञानात्मक, व्यापारी, शैक्षणिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अशा सर्वच स्तरांमध्ये अमुलाग्र बदल झाले. परकीय कंपन्या भारतात आल्या. शिक्षण संस्था आल्या, विविध संस्थांचे खाजगीकरण झाले. भारतीयांचे जीवनमान, राहणीमान, सुधारक नोकरीच्या संधी वाटल्या, या सर्वांत महिलांचा सहभागही वाढला. महिलांचा वावर सवत्र दिसू लागला. विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात महिला प्रगती करू लागल्या. महिलांची ही प्रगती होती. परंतु, त्याबरोबरच महिलांवर नोकरीच्या ठिकाणी अन्याय, हीन वागणूक, वाढते बलात्कार, वासनांची शिकार, मुली-महिलांवर वाढते हल्ले यासह अनेक दुष्परिणामांना सामोरे जावे लागते आहे. या सर्व घटनांचा परिणाम स्त्रियांच्या साहित्यात येणे अपरिहार्य होते. जागतिकीकरण आणि स्त्रीवाद याविषयी प्रभा गणोरकर लिहितात, "स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरणात पारंपारिक समाजाच्या नकारात्मक गोष्टींवर मात करण्याची क्रांतीकारक क्षमता आढळत तर नाहीच, उलट शोषण आणि दडपशाहीची रूपे आणि प्रकार जागतिकीकरणामुळे वाढीलाच लागले आहेत. नवउदारमतवाद्यांनी, जागतिकीकरणामुळे, लिंगभेदजन्य असमानता नाहीशा होतील असे जे भाकित केले होते ते तर प्रत्यक्षात आलेलेच नाही, उलट आर्थिक जागतिकीकरणामुळे त्याला वाईटच वळण पाडून घेतले आहे ते जागतिक स्तरावर पोहोचलेले नाही. स्त्रिया आणि मुले ह्या समाजातील सर्वात पीडित आणि दडपलेल्या घटकांवर तर जागतिकीकरणाचा अधिकच वाईट प्रभाव झालेला दिसून येत आहे. पुरुषांच्या मानाने स्त्रियांना कारखाऱ्यांमध्ये कमी दराच्या मजुरीवर, अधिकच वाईट परिस्थितीत काम करावे लागते. धार्मिक आणि सांस्कृतिक रीतिरिवाज स्त्रियांना कमी लेखत असतात. कायदे स्त्रियांना संरक्षण आणि आधार देण्याऐवजी त्यांच्यावर अधिक अन्यायच करीत असताना दिसतात. अशा स्थितीत स्त्रीवाद्यांची भूमिका जागतिकीकरणाला विरोधक करताना दिसते. स्त्रीवाद्यांच्या मते जागतिकीकरण हे लिंगभावयुक्त घटित आहे. स्त्रिया आणि पुरुष यांच्यावर ते भिन्न प्रकारे प्रभाव टाकते. लिंगाधारित अन्यायाची नवनवी रूपे आणि तोटे जागतिकीकरणामुळे समोर येत आहेत. अलीकडच्या काही वर्षांत स्त्रीवादी चळवळींनी त्यांच्यावर भेदक प्रकाश टाकलेला आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत कोटयावधी रुपयांची उलाढाल अव्याहतपणे सुरू असते. परंतु समाजाच्या आर्थिकदृष्ट्या सर्वात खालच्या स्तराला या उलाढालीचा काहीही उपयोग नसतो किंवा त्यांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी त्याचा काही फायदाही त्यात नसतो. या परिस्थितीचे स्त्रियांवर अधिक नकारात्मक परिणाम घडून आलेले दिसतात. स्त्रिया अधिक अवनत, अधिक गरीब होत जातात. ज्यांचा स्त्रियांना काहीही मोबदला मिळत नाही अशी कामे त्यांना अधिक करावी लागतात. जागतिकीकरण हा अप्रगत देशांचा विकास आणि आधुनिकीकरण यांच्या नावाखाली सुरू असलेला नवा साम्राज्यवादच आहे. त्याचा मुखवटा बाजूला केल्यानंतर आतल्या वासाहितिक आणि साम्राज्यवादी शोषणाचा खरा चेहरा दिसून येतो.

जागतिकीकरणाने माणसाचे जीवन किती अस्वस्थ झाले आहे हे कवयित्री 'निरजा' यांनी 'मॉल्स' या कवितेतून मांडले आहे. त्या लिहितात,

"घामाघूम झालेली माणसं फेर फटका मारतात
 एअरकंडिशनड हॉस्पिटलमधून
 माणसांना आजार झालाय
 ग्लोबलायझेशन नावाचा,
 साथ पसरतेय वेगान
 आणि माणासांना फुटताहेत पंख आनंदाचे
 पाकोळी झालेली माणसं
 भोगू पाहतात वाटयाला आलेला प्रत्येक क्षण
 मल्टिप्लेक्स किंवा डिक्सोथेकच्या थांब्यावर
 आणि जमलचं तर करतात
 एखादी प्रार्थना दयाघना

संस्कृती टिकवण्यासाठी"

(निरर्थकाचे पक्षी, पृ.क्र.121)

आजच्या धावपळीच्या युगात माणसांची उन्नती होताना दिसते आहे, परंतु तो मानसिक , शारीरिक दृष्टीने विकलांग होतो आहे, अस्वस्थ होतो आहे, मानसिक रुग्ण होतो आहे, तो एयरकन्डीशन्ड हॉस्पिटलमधून फेर फटका मारून यावा तसा भरती होतो परंतु त्याच्या रोगाचे निदान मात्र होत नाही. त्यामूळेच कवयित्री सांगते की, एखादा साथीचा रोग पसरवा तसा हा ग्लोबलायझेशचा आजार समाजात पसरतो आहे, त्याचे दुष्परिणाम दिसत असूनही माणूस त्याला कवटाळतो आहे, स्विकारतो आहे, त्याला आनंदाचे पंखच मिळालेत असे वाटते आहे, स्वतःहून ओढवून घेतलेल्या या संकटातून बाहेर पडण्यासाठीही तोच पुन्हा प्रयत्न करताना दिसतोय, माणसांची ही आढाताण कवयित्रीने अतिशय मार्मिक शब्दात मांडली आहे. अशीच भावना त्यांनी आपल्या'कंटाळयाचं गीत गाते' या कवितेतूनही मांडली आहे. त्या लिहितात,

"काळकामवेगाचं चुकलं आहे त्याच गणित
जागतिकीकरण आणि त्यासोबत वस्तीला आलेली गती,
अर्थ लागत नाही त्यांना कशाचाही
प्रश्न पडू नयेत कोणतेच म्हणून प्रार्थना म्हणतायेत ती एकसारखी
उत्तराचे पर्याय गोंधळून टाकताहेत त्यांना
मुलांना सापडत नाही सोपा मार्ग
हया रस्त्यांच्या भेंडोळयातून बाहेर पडण्याचा"

(निरर्थकाचे पक्षी,पृ.क्र.117)

जागतिकीकरणामुळे प्रकृती होईल, मानवी जीवनन संपन्न होईल, जीवनमान सुधारेल या आशेने सर्व समाज आशावादी होता. परंतु जागतिकीकरणामुळे जीवनाला गती प्राप्त होते आणि जगण्याचा अर्थ व्यक्ती गमावून बसते. त्यामुळेच काळकामवेगाचे गणित चुकले आहे असे कवयित्री म्हणते. जीवनात फक्त प्रश्नच शिल्लक राहतात, उत्तरे सापडत नाहीत जगण्याचे मार्ग हरवून बसल्यामुळे हया भिंडोळयातून कसे बाहेर पडावे हा प्रश्न शिल्लक राहतो.

कल्पना दुधाळ या कवयित्रींनी आपल्या 'सिझर कर म्हणतेय माती' या काव्यसंग्रहातून ग्रामीण स्त्रीयांचा वेध घेतला आहे. ग्रामीण स्त्रीयांच्या जीवनावर जागतिकीकरणाचे होणारे परिणाम त्यांनी पुढील कवितेतून मांडले आहेत.

"पण गाफण, हुरडा, साखर, टयुलीप...
...काहीच सापडत नाही
धान्यापासून, मद्यार्कनिर्मितीची चर्चा
घुमत राहते...रानभर...मनभर...
अनुदायाच्या असल्या सावलित
ग्लोबल एरिया नेटवर्कमध्ये
मी मात्र कव्हरेज क्षेत्राच्या बाहेर..."

(सिझर कर म्हणतेय माती,पृ.क्र.15)

भारतीय समाज हा शेतीव्यवसायावर अवलंबून आहे. त्यामुळे शेती आणि शेतीशी संबंधित असणारे उद्योग यावरच बहुतांश समाज अवलंबून आहे. परंतु शेती आज उदरनिर्वाहाचे साधन न राहता तो आता ऐक व्यवसाय झाला आहे. त्यामुळे शेतीशी संबंधीत असणाऱ्या गोफण, हुरडा, साखर यासारख्या वस्तुपेक्षा आज मद्यनिर्मिती महत्त्वाची ठरते आहे. उसापासून साखर बनवली जायची पण आज मद्यही बनवले जाते. त्याचीच चर्चा जास्त होताना दिसते आहे. जणू काही मद्य हेच लोकांसाठी गरजेची वस्तू बनून राहिली आहे. याच भांडवलदार श्रीमंत होत आहेत आणि शेतकरी आपला माल कवडीमोल दराने विकून आणखीच कंगाल होत आहे. जणू तो ग्लोबल एरिया नेटवर्कमध्ये कव्हरेज क्षेत्राच्या बाहेर फेकला गेला आहे.

प्रज्ञालोखंडे यांनी 'मी भिडवू पाहतेय समग्राशी डोळा' या कवितेतून कामगारांवर कष्टकऱ्यांवर, त्यांच्या कामावर गदा आल्याने त्यांचे हात रिकामे राहिले आहेत. त्यांच्यावर उपासमारीची वेळ आली आहे हेच सुचित केले आहे त्या म्हणतात,

"गच्च ओसंडून वाहतो आहे
शॉपिंग मॉल
गच्च रिकामेच रिकामे आहेत
भुकेले हात
कुठल्या काऊंटरवर ठेवलीय
माझी कविता?
डिस्काउंटमध्ये विक्रिला!"

(मी भिडवू पाहतेय समग्राशी डोळा, पृ.क्र.57)

जागतिकीकरणाने लोक एकिकडे श्रीमंत होत आहेत तर एकीकडे गरीब अगदीच गरीब होत आहेत. हजारो लोक बेकार होत आहेत. जे लोक श्रीमंत होत आहेत ते चंगळवादी बनले आहेत आणि गरिबांना एकवेळचे जेवणही मिळत नाही अशी विरोधाभासी परिस्थिती आज उदभवला आहे आणि हेच कवयित्रीने आपल्या कवितेमधून अचूक टिपले आहे.

मीनाक्षी पाटील यांचा 'इज इट इन युवर डीएनए' हा काव्यसंग्रह महत्त्वाचा ठरतो. महानगरीय जीवनातील बदल कवयित्री या काव्यसंग्रहातून मांडते. जागतिकीकरणाने महानगरात राहणाऱ्या स्त्रियांपूढे कोणते प्रश्न उभे केले आहेत. याचे चित्रण मीनाक्षी पाटील करतात. अस्वस्थता, असुरक्षितता, एकाकीपण, अर्थशून्यता, स्त्रीचे होत असलेले वस्तुकरण पाटील यांच्या कवितेतून मांडले जाते. कवयित्री लिहिते,

"बाईला वस्तू-साधन समजणारा पुरुष
स्वतःच कधीच झालाय वस्तू
हेच कळू द्यायचं नाही त्याला
हाच मोठा आंतरराष्ट्रीय कट"

स्त्रीवादी विचारधारा आणि जागतिकीकरणाचा सहसंबंध प्रस्तुत कवितेतून उलगाडत जातो. पुरुषसत्ताक व्यवस्था नेहमी बाईला वस्तू, साधन समजत असते. परंतु जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत पुरुष स्वतःच वस्तू झाला आहे याचे त्यालाभान नाही. हाच जागतिकीकरणाचा आंतरराष्ट्रीय कट आहे. या भेदक वास्तवावर कवयित्री थेट अचूक भाष्य करते. या भीषण वास्तवाची अभिव्यक्ती कवयित्री करते. प्रज्ञा पवार लोखंडे 'आरपार' लयीत प्राणांतिक या दिर्घ कवितेत लिहितात,

"कॅलेंडरची पानं फडफडताहेत
मॉलमध्ये परिवर्तीत होताहेत गावकुसं
पितृ सत्ता जातसत्ता वर्गसत्तेच्या
जिवंत सांगाडयाला
फुटताहेत नवनव्या असहया अमानुष पेशी"

(आरपार लयीत प्राणांतिक, पृ.क्र.43)

जागतिकीकरणामुळे गावकुसं बदलत आहेत. आर्थिक सुबत्ता येत आहे. परंतु समाजाची मानसिकता मात्र बदलत नाही. पितृ सत्ता, जातसत्ता, वर्गसत्ता या व्यवस्थांना मात्र जागतिकीकरणाची व्यवस्था हात नावू शकत नाही. उलट या व्यवस्थांना बळकटी प्राप्त करून देण्याचे काम जागतिकीकरण करत आहे. या वास्तवावर कवयित्री भाष्य करते.

अश्विनी धोंगडे यांच्यास्त्रीसूक्त या काव्यसंग्रहातील 'स्त्रीमुक्ती' ही कविता जागतिकीकरणाच्या आगमनाची सूचकपणे मांडणी करते. त्या लिहितात,

"इथे फॅशन शो होतात
 मॉडेल्स सम्राज्ञीचे मुकुट
 सर्वांगसुंदर युवतीच्या शिरावर विराजतात
 इथे टी.व्ही.वरच्या जाहिरातीतून
 सौंदर्याबरोबर माल खपवितात
 साडया प्रसाधनांच्या प्रदर्शनातून
 स्त्रीत्वसुद्धा विक्रिला ठेवतात"
 (स्त्रीसूक्त,पृ.क्र.12)

हा काव्यसंग्रह इ.स.1988 मध्ये प्रकाशित झाला आहे. जागतिकीकरणाचे परिणाम जाणवू लागले होते. फॅशन शो ही जागतिकीकरणाची देणगी आहे. स्त्रियांचे अंगप्रदर्शन हा जागतिकीकरणाचा परिणाम आहे. जाहिरातीतून सौंदर्याबरोबर माल खपवला जातो. या प्रदर्शनातून स्त्रीत्व विक्रिला ठेवले जात आहे. या वास्तवावर कवयित्री भाष्य करते.

समारोप:

नव्वदोत्तरी कालखंडात संबंध विश्वात जागतिकीकरणाची प्रक्रिया सुरु झाली आणि सर्व देशांनी या विचारसरणीचा स्विकार केला. उद्योग, व्यापार, दळणवळण, तंत्रज्ञान, विज्ञान या सर्व क्षेत्रात अमूलाग्र बदल झाले. याचा शैक्षणिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक या सर्वच विचारप्रवाहांमध्ये अनेक स्थित्यंतरे घडली, अनेक उद्योग व्यवसाय निर्माण झाले, बाजारपेठा फुलल्या, सर्वसामान्यांच्या हातात पैसा खेळू लागला. परंतु, उद्योगधंद्याचे खाजगीकरण, उदारमतवादी धोरण याचे दुष्परिणामही दिसू लागले. अनेकांचे रोजगार गेले. परकीय वस्तूनी बाजारपेठा फुलू लागल्या. उद्योगांना उतरती कळा लागली. यातून श्रीमंत अधिक श्रीमंत बनले तर गरिब मात्र अधिकच गरीब बनले. याच परिस्थितीला साहित्यिकांनी आपल्या साहित्यातून अचूक मांडले. यामध्ये स्त्रियांच्या कवितेतूनही या सर्व घटना-प्रसंगांचे यथोचित चित्रण आले आहे. स्त्रीवादी दृष्टीने लिहिलेल्या या कविता जागतिकीकरणातून निर्माण झालेल्या अनेक समस्यांना, प्रश्नांना अचूकपणे मांडण्यात यशस्वी झालेल्या आहेत.

संदर्भ:

- 1.प्रभा गणोरकर-जागतिकीकरण आणि स्त्रीवाद
- 2.नीरजा- निरर्थकाचे पक्षी
- 3.कल्पना दुधाळ- सिझर कर म्हणतेय माती
- 4.प्रज्ञा लोखंडे- मी भिडवू पाहतेय समग्राशी डोळा
- 5.मीनाक्षी पाटील- इज इट इन युवर डीएनए
- 6.प्रज्ञा पवार लोखंडे- आरपार लयीत प्राणांतिक
- 7.मल्लिका अमर शेख- माणूसपणाचं भिंग बदलल्यावर ""

प्रा. अभिमन्यू गेना ओहळ

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, छ. शिवाजी रात्र महाविद्यालय, सोलापूर.